Bernáth Gábor

Másképp beszélni az emberi jogokról? – egy fókuszcsoportos kutatás tapasztalatai

A korábbi antirasszista-emberi jogi diskurzus bizonyos értelmű kifulladását több jel mutatja: egyrészt viszonylag általánosnak tekinthető, hogy a politikai korrektségre egyszerűsítve, mint egyfajta elfojtó tabusító diskurzust azonosítják és illetik kritikával. (Paár én.) E kritika „az elfojtott, de a társadalom többsége által osztott vélekedések képviselője" pozíció elfoglalását teszi lehetővé a radikális és kevésbé radikális populisták számára. Másrészt e diskurzus több kategóriáját átvette, kisajátította mind Európában, mind Magyarországon a szélsőjobboldal (Balibar, 1991). Magyarországon nem utolsósorban a főáramú és a szélsőséges diskurzusok közötti nem éles határok miatt kulcsfontosságú jelentőségű e fordulat. Az elemzések alapján a jogvédő szervezetek hangja elhalkult a mainstream nyilvánosságban is (Bernáth-Messing 2011, Bernáth, 2014) és nem tudott széles körben vonzóvá válni a fiatalok számára. A probléma persze korántsem csak nyelvi: nagy szerepe van ebben a helyzetben például annak is, hogy az antirasszizmus értékei ritkán találnak védelemre a gyakran eszköztelen pedagógusok körében. (Váradi, 2011)[1]

E tanulmány messze nem tud még csak vázlatos áttekintést sem adni az emberi jogi paradigma körüli vitákról. Egy ennél jóval szűkebb kérdést vizsgál, amit jobb híján a kommunikációs stratégiák kérdésének tekinthetünk – miközben jópár olyan területet is érint, amely már e szervezetek partnerségi és támogatói bázisával, mindennapi menedzsmentjével kapcsolatosak. És érinti azokat a dogmákat, amelyekre az emberi jogi beszédmód támaszkodik.

2015. június és 2016 áprilisa között a Political Capital, a Tett és Védelem Alapítvány és a tanulmány írójának együttműködésében zajló projekt keretében mintegy 30

1 vö: Váradi (2011): „azok a tizenévesek, akik válaszaik alapján a szélsőségesen cigányellenesek közé tartoznak, gyakran barátkoznak olyanokkal, akiknek hozzájuk hasonlóak a nézeteik. Ők azok, akik a legszívesebben és leggyakrabban beszélnek a kisebbségekkel kapcsolatos véleményükről, míg akik kevésbé cigányellenesek, illetve akik toleránsak, jóformán soha nem nyilvánítanak véleményt e kérdésben. A legelőítéletesebb fiatalok a saját osztályuk nyilvánosságát, illetve a magyar társadalom egészét is társaiknál előítéletesebbnek észlelik, magukra azonban úgy tekintenek, mint akik «csupán» átlagosan előítéletesek. Az ő világukban a cigányellenesség a norma. […] Ráadásul nincs olyan, markánsan megjelenő antirasszista szubkultúra Magyarországon, amely a fiatalok legalább egy része számára identitásképző kapcsolódási pont lehetne. […] A pedagógusok nagy része a rasszista megnyilvánulásokkal szemben eszköztelen. (kiemelések tőlem – bg.)

fókuszcsoportos beszélgetést szerveztünk arról, hogy kell-e másként beszélniük, és ha igen, miként kellene beszélniük azoknak, akik a klasszikus emberi jogi értékek melletti kiállást fontosnak tartják.

Módszerek

A harminc 7-10 fős beszélgetésre a kérdést igen eltérő pozícióból látó csoportok tagjai kaptak meghívást. Minden beszélgetést igyekeztünk úgy szervezni, hogy legalább egy fővel képviseltesse magát bennük az alábbi öt csoport egy-egy tagja: aktív fiatalok, civilszervezetek munkatársai, konzervatív gondolkodók, újságírók és kreatív szakemberek, kutatók, illetve olyan csoportok tagjai, akik elsődleges célpontjai a kirekesztő megnyilvánulásoknak. A beszélgetéseken mintegy 200 fő vett részt, ilyen kérdésekre kerestünk választ: Növekszik-e, és ha igen, mi az oka, hogy növekszik a kirekesztő érvelések elfogadottsága? Mennyiben járul hozzá ehhez, és egy erőszakos kommunikáció terjedéséhez a kommentarénák anonimitása, és a web2-es kommunikációs fordulat? Mik az erre adható releváns válaszok? Mik a lehetőségei, mik a korlátai a kirekesztéssel szembeni jogi-racionális ellenérvek használatának? Mi a lehetséges tere a pozitív, érzelmi alapú érvelésnek, miként lennének elmondhatók a befogadás, vagy a szolidaritás történetei, hagyományai? Mennyire működhet a kirekesztés nevetségessé tétele, az előítéletek kihívása, ellentmondásaik felmutatása? Vannak-e olyan kommunikációs stratégiák, amiket elkerülnének a résztvevők, mert nem hatékonyak, esetleg egyenesen ártalmasak? Mik lennének a feltételei, hogy a kirekesztés-mentes kommunikáció vonzóvá válhasson a fiatalok, illetve a szélesebb közvélemény számára?
A beszélgetésekről anonimizált emlékeztetők készültek.

E harminc beszélgetés, noha a kérdést nagyon eltérő perspektívából látó embereket hozott össze, jól láthatóan néhány csomópont körül kikristályosodott ki. E csomópontokat próbálom itt vázlatosan ismertetni.

1. A helyzet

Bár a helyzetértékelés kapcsán voltak árnyalatnyi különbségek, gyakorlatilag minden beszélgetőtársunk úgy értékelte: az elmúlt mintegy 10 évben a mindennapi érintkezésekben megnőtt az erőszak szerepe, elfogadhatóbbá is vált a többség számára,[2] és általában eldurvult a közbeszéd. Ezt a résztvevők többsége a Jobbik és a szélsőjobboldal megerősödésével és aktív politizálásával magyarázta, de többen ebbe a körbe sorolták a kormányzat *„tudatos ellenségkereső stratégiáját is"* – ahogyan egy korábbi államtitkár fogalmazott. *„Ebben előbb a végkielégítéssel távozók, aztán a cigányok, aztán a civilek,*

2 Ezt felmérések is igazolják: a Political Capital (2015) egy kutatásában a válaszadók 40 százaléka elfogadhatónak gondolja az erőszakot a nemzet ellenségeivel, hazaárulókkal szemben. A cigányokkal szemben a válaszadók közel egyharmada (29%) igazolhatónak tartja erőszak alkalmazását. A demokráciát veszélyeztető, tekintélyelvű vezetők (26%), a bankok (25%), a politikusok (23%), illetve a multi-nacionális vállalatok (18%) és a zsidók (16%) megítélése hasonló.

aztán a menekültek, most az egyenjogúságra törekvő nők, mindenki sorra kerül" – fogalmazott. Megint mások azt hangsúlyozták, hogy a kirekesztő beszéd elterjedése sok tekintetben korábbra tehető: *„az önhibás szegényekkel, cigányokkal kapcsolatos toposzokra például jónéhány szocialista politikus is rájátszott a 2008, 2009-es években".* Sokkal nyíltabbá vált az előítéletes beszéd, és *„megszűnt az a társadalmi norma, hogy a származása miatt senkit sem szidunk"* – fogalmazott egy újságíró. *„Vidéken két perc után cigányoznak, mert jófejek, ez nekik nagyon kényelmes, a kapcsolatteremtés egyik fajtája"*

Többen egy ennél mélyebb politikai, és az igazság politikai szerepével is kapcsolatos változást hangsúlyoztak, amelynek eklatáns példáiként manapság a Brexit, és Donald Trump kampányát szokás idézni. Ezt mutatja a nagy leegyszerűsítéssel populistának nevezett pártok előretörése, és az is, hogy egyesek már egyenesen post-truth éráról beszélnek.[3]

Változások a nyilvánosság formáiban

A közbeszéd eldurvulása, és a párhuzamos igazságrezsimek politikájának felerősödése ráadásul egy olyan mediális változás közepette megy végbe, amelyben a közvélemény is polarizálódik. Az internetes és web2-es technológiák terjedése révén a tájékozódás egyre inkább a hasonló érdeklődésű emberek továbbposztolt tartalmain alapul. Mindez nem csak az előítéletek kihívását, vagy cáfolatát nehezíti meg, hanem – hogy saját témánkhoz közelebb lépjünk – olyan erős, a cigányellenességet és az antiszemitizmust a középpontjába állító szubkultúrákat épített fel Magyarországon is a szélsőjobboldalon, amely egyszerre biztosít a többségi médiával szembeni alternatív nyilvánosságot, erőteljes belső kohéziót, és egy életképes szubkultúrát a maga nyelvével, hőseivel és sztárjaival, termékeivel.[4] Ebben a világban folyamatosan terjednek, és időről-időre a mainstream nyilvánosságot is megtöltik azok a diskurzuselemek, amelyek – hatékony ellennarratívák hiányában – a romákkal kapcsolatos diskurzusok kisajátításához vezetettek az elmúlt évtizedben.[5]

A kirekesztő beszéd ellen fellépők pozíciói

A nyilvánosság ilyen mértékű polarizálódása nem utolsósorban ahhoz vezet, hogy a legnagyobb közönségű médiumok főszerkesztőinek bevonása az emberi jogi diskurzus által vallott értékek védelmébe már nem tudná megállítani a szélsőséges beszéd és oktulajdonítások széles körű terjedését. E fejlemények ismeretében a beszélgetések során csaknem általános volt a vélekedés, hogy *„nem lehet többé nem vitába bocsátkozni"*, és nem működnek a kirekesztők megszégyenítésére és elszigetelésre építő korábbi politikák. Egy ilyen médiakörnyezetben az itt megbélyegzettek egy másik körben hőssé válhatnak, elszigetelésük pedig nem lehet teljes körű. Magyarországon az elmúlt évek-

3 Az ún. post-truth **érával** kapcsolatos vélemények egy összefoglalását, és akadémiai posztpozitivista akadémiai bázisát mutatja be pl. Tallis (2016). Más elemzések ide sorolják például azt a propagandaháborút, amelyet Oroszország folytat a nyugati nyilvánosságban, bizonyos konspirációs teóriákat terjesztve. „Az összeesküvés-elméletek, építve az Európában látható, politikusokkal és intézményekkel szembeni általános választói bizalmatlanságra, nem direktben, hanem elbizonytalanítva akarják meggyőzni a nyilvánosságot." (vö. Political Capital, (2016.))

4 vö: Jeskó – Tóth – Bakó (2012). illetve Róna – Sőrés (2012)

5 Ennek leírását adja a „cigánybűnözés" kifejezés elterjedésének elemzése alapján Juhász 2010.

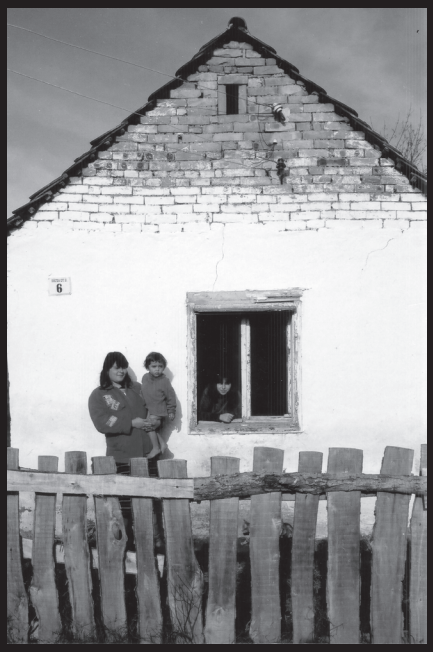

GALÉRIA

ben a mainstream médiumok nagyobb része ugyanerre a következtetésre jutott. 2013-ban egy interjúkutatás (Bernáth 2014) a legnagyobb közönséget vonzó médiumok hírigazgatóival, vezető szerkesztőivel még azt mutatta, hogy a szélsőjobboldal karanténba zárása széles körben sikeresnek vélt gyakorlat volt, ez azonban nem állította meg például a Jobbik növekedését, az általa képviselt világkép terjedését.

Ráadásul a harsány rasszisták ma láthatóbbak és hangosabbak, ami azt a hatást kelti a kommentarénáktól az offline terekig, mintha ők lennének többségben. *„Lassan nem illik másként megszólalni"* – utalt a csoportnyomásra egy szociálpszichológus. Ebben a helyzetben több résztvevő szerint elbizonytalanodtak „a toleránsok(?), szolidárisok(?)" is (már az elnevezés és az abban rejlő alapértékek kijelölése kapcsán is nagy a bizonytalanság): *„nehéz kérdés, hogy „ki" a „mi". Az a tapasztalatom, hogy szinte lehetetlen közös álláspontot kialakítani. De nem fogjuk megúszni, hogy sok mindenki számára elfogadható konszenzus legyen."* Ennek szempontjából kulcskérdés a *„saját indulatainkra való rálátás, folyamatos önreflexió"* – fogalmazott egy író. És ez a célkeresztben levő csoportok önreprezentációját is érintheti: azt hogy *„miként lehetne leváltani az egyoldalú áldozati logikát"* – teszi fel a kérdést egy roma szakpolitikus.

Mások arra figyelmeztettek, hogy *„valós változás a társadalmi hierarchiák átalakításával, de minimum több egymást követő kormány szívós oktatáspolitikájával lenne elérhető"*. Még ha ez így is van, a kutatás ennél jóval szűkebbre szabott keretei között elhangzott javaslatok több ponton új beszédpozíciók kialakítását sürgetik.

2. Általános témák és „kerülőutak"

A beszélgetések résztvevői körében sokan osztották – csaknem általános volt a vélemény -, hogy a kisebbségek, vagy a sérülékeny csoportok védelme ma Magyarországon nem olyan téma, amely széles tömegeket mozgatna meg. Ugyanakkor e csoportok kirekesztése sok esetben más, kevésbé előítéletekkel övezett csoportok kirekesztéséhez hasonló logikát követ. Ezért többen azt javasolták, hogy olyan, az egyes kirekesztett csoportokon túlmutató, nagyobb kereteket lenne szükséges találni, amelyek e csoportok közül többet vonna be, és a többség kérdésévé tehetők. *„A szélsőségesek mindig a többség nevében beszélnek, a védekezés pedig mindig a kisebbség nevében történik. Meg kell változtatni a szempontokat: hogyan sérül a többség, ha egy kisebbséget bántanak?"* – javasolta egy politikai elemző. Ez, a többségi érdek felől való megfogalmazása a legtöbb résztvevő szerint elengedhetetlen feltétel. *A toleráns, szolidáris attitűdöt a „magyar minőség" részévé kellene tenni, olyan egyszerű üzenetekkel, mint 'Haza ott van, hol jog is van'* – mondta egy történész.

Többen „kerülőutak" végigjárását javasolták. Például a *származási alapon értett magyarság dekonstrukcióját*, a 'magyar' újradefiniálását: *„hányféle származásúak a híres magyarok az aradi 13-tól Petőfiig"*. Több résztvevő szerint azt kellene megmutatni, hogy miként működik a magyar-nem magyar különbségtétel: *„miként lehetett valaki emigrálásának pillanatában* üldözött *zsidó, hogy aztán híresen újra magyar legyen"* – fogalmazott egy médiakutató. Kerülőút lehet *többes identitásaink* megmutatása is: *„miért ne lehetnék európai, attól, hogy magyar vagyok? Miért ne lehetnék patrióta, ha a multikulturalitásban is hiszek?"* – fogalmazott egy résztvevő.

Több workshopon felmerült *a kétkedés erősítésének* igénye, megint mások szerint pedig olyan nagy témákat kellene fókuszba állítani, mint *az erőszakossá vált* érintkezések és *közbeszéd,* vagy éppen *az állam kudarcainak felmutatása*. *„Az állam kudarcainak egyik eredménye, hogy ellenségeskedést szül például a hajléktalanokkal szemben"* – fogalmazott a Miskolci beszélgetésen egy újságíró.

3. (beszéd)pozíció

Az egyik legerősebb egyetértés a csoportokban abban volt, hogy a hagyományos emberi jogi, vagy antirasszista érvelés hierarchikus pozíciója hitelességi válságba került. A második világháború után a nemzetközi szervezetek által ösztönzött, új, multikulturális paradigmától azt remélték, hogy az ismeretátadáson alapulva küzdi majd le a kirekesztést. E megközelítésnek voltak azonban előre talán nem is látható hatásai. Az egyik ilyen, hogy a rasszizmust az egyéni deformációk szintjére vitte, individualizálta és pszichologizálta azt. E pozíció gyakran élt a megbélyegzés technikájával, ám a felkeltett frusztrációk révén gyakran az előítéletesek táborába lökte a bizonytalanokat, és főként a mindentudás és a fölény pozíciójából beszélt. Nyelvi apparátusából is süt ez a fölény: „érzékenyítő tréningeket tartunk", (ahol a résztvevőknek előbb azt kell elismerniük a részvételhez, hogy nem elég „érzékenyek"); „előítélet-mentesítő" foglalkozásokat szervezünk.

E pozíciónak – ahogy feljebb a mainstream kapuőrök kapcsán utaltunk rá – nem csak az erejét biztosító hatalmi apparátusa gyengült meg, de a hitelessége is. A beszélgetéseken több, egy irányba mutató javaslat hangzott el: stigmák használata nem java-

solt: a stigmák általában le is zárják a vitákat, ezzel szemben minden vitahelyzetet meg kell becsülni. Ha feladjuk a vitát, a hangosabbak fogják befolyásolni a kételkedőket. *„Sokszor a rosszul értelmezett pacifizmus is gátja lehet a megfelelő válaszoknak"* – fogalmazott egy aktivista.

A célcsoportok áthangolása

Az emberi jogi diskurzus korábban sok szempontból az előítéletesek megváltoztatására, ha pedig ez nem volt lehetséges, megszégyenítésére és kizárására koncentrált. E kizárás többé nem lehetséges. Ugyanakkor ha – például a kommentarénákban – átengedjük a terepet a kirekesztőknek, az *ingadozók* majd azt gondolhatják: a rasszista a többségi vélemény. Az ingadozók oszthatják a szélsőséges vélemények egyikét-másikát, a legrosszabb, amit tehetünk, ha besoroljuk őket a rasszisták táborába. A résztvevők többsége szerint éppen az ingadozók meggyőzése érdekében van szükség arra, hogy a *támogatók* szóra bírása megtörténjen. Egy ilyen helyzetben felértékelődnek azok a szereplők, akiknek a környezetében nagyobb eséllyel több vívódó van – azoknak akik „hivatalból" ezt a diskurzust képviselik (pl. a jogvédő szervezetek) előbb-utóbb „kirostálódik" ebből a szempontból a kapcsolatrendszerük.

4. Közösségépítés és elköteleződés

Több csoportban vált központi témává az a gondolat, hogy olyan világban élünk, ahol minden korábbinál nagyobb mértékben merül fel az identitás, vagy annak fenyegetettsége –gyakran erre építenek a kirekesztő stratégiák is. Több résztvevő javasolta erős identitást adó kiscsoportok felépítését, majd összekapcsolását. *„Ha nincs pozitív identitáskép és arra támaszkodó mozgalom, addig ebben a témában csak a pofonok jönnek"* – fogalmazott egy aktivista. Többek véleményét foglalta össze egy másik civil-aktivista: *„személytelensége miatt kizárólag a technicizált kommunikáció gyenge eszköz. Közösségeket kell építeni."* Ugyanakkor az ilyen csoportidentitások felépítése nagy és hosszadalmas munkát igényel: *„az elmúlt időszakban mindenki, akinek sikerült, fél, vagy egy évtizedes befektetést tett ezügyben"* – fogalmazott egy politológus.

Az elköteleződés egyik legerősebb formája a cselekvés, és több beszélgetésen konszenzus keletkezett azügyben, hogy a sikeres bevonási formák valós aktivitást stimulálnak. Volt olyan résztvevő, aki egyenesen hatékonytalannak látta a rasszista szövegek cáfolatát: *„problémák szétszálazása nem fog működni, hanem a cselekvésnek kell közös többszöröst találni"* – mondta egy politikai aktivista.

A cselekvés maga új szerepmodelleket nyújthat. Az egyik résztvevő a környezetvédelemből hozott példát: lehet hosszan magyarázni a szelektív hulladékgyűjtés előnyeit, de kevés annál erősebb érv van, mint hogy „a szomszédod már elkezdte". Ez elvezet egy másik „jogvédős dogma" átgondolásához: Biztos-e, hogy minden esetben a menekültek, romák, melegek helyzetébe kell képzeltetnünk a közönséget? Nem lehet-e, hogy könnyebb azonosulni azokkal, akik jobban hasonlítanak hozzánk: a menekülttel együtt élő többségi partnerrel, vagy a roma gyereket örökbefogadó nem roma szülőkkel? Az elköteleződés bemutatása a problémák helyett ráadásul *„emelkedettebb társadalmi diskurzust is tud teremteni"* – fogalmazott egy kulturális antropológus. A pozitív hangolás pedig több embert tud mozgósítani.

Több beszélgetésen felmerült a lokális identitások felértékelődése. A lokális közbeszédben a legnagyobb az esélye a másféle véleményekkel való találkozásnak: helyben nem ideológiai törésvonalak mentén érintkezünk. Másrészt pedig vannak példái a befogadó lokális identitásoknak is: a pécsi workshopon többek véleményét fogalmazta meg egy egyetemi tanár, amikor úgy fogalmazott: *„Pécs büszke rá, hogy soknemzetiségű, befogadó város. Erre lehetne építeni. ez hatékonyabb, mint úgy gondolni magunkra, mint kirekesztő nemzet."*

5. Beszédstratégiák és érvrendszerek

Több csoportban hangzott el javaslatként, hogy *történetek mesélése* révén lehet a közönségben a legegyszerűbben pozitív azonosulást elérni. Ugyanakkor azt sem várhatjuk, hogy pl. pozitív sikertörténetek automatikusan vezetnének pl. a romák elfogadásának emelkedéséhez: a történetek könnyen vezetnek kivételképzéshez. A közönség hajlamos a sztereotípiáinak ellentmondó bemutatásokat a szabályt erősítő kivételként, vagy propagandaként elkönyvelni. (Jhally and Lewis. 1992)

A személyes, E/1 beszéd vitahelyzetekben hozzájárulhat a diskurzus csillapításához is. Volt, aki szerint éppen a többes szám a kirekesztő beszéd egyik legerősebb jellemzője: *„rendre kolletívumban fogalmaznak, amelyben a mi erősebb, mint az én." „Ha a 'mi' és 'ők'-et lefordítjuk 'én' és 'te'-re, egészen más lesz a diskurzus, mert másként kell reagálni. Az emberek szeretnek úgy reagálni, mintha többség állna mögöttük."* – mondta egy lelkész.

A fókuszcsoportokon próbáltunk konkrét, racionális, emocionális és a humorral kapcsolatos érvelési stratégiákat körüljárni. A különböző csoportokban csaknem általános volt a meggyőződés, hogy *a racionális érvelés*nek korlátozott szerepe lehet a kirekesztők vagy a „vívódók" meggyőzésében, ha valami, még a saját érdekekre való hivatkozás működhet: *„mit nyerhetsz, ha toleráns vagy"* – ahogyan egy pszichológus fogalmazott. Általános vélemény volt, hogy miközben sok előítélet és stigma racionálisan lenne cáfolható, *„a jogi-racionális érvelés túlságosan fejben marad, akkor tud működni, ha érzelmileg bevonódik valaki"* – mondta egy roma kulturális aktivista.

Jóval többen gondolták azt, hogy az érzelmi azonosulást lehetővé tevő tartalom és nyelvhasználat lehet az emberi jogi értékek megerősítésének fontos terepe. Talán nem túlzás azt állítani, hogy – legalábbis Magyarországon – az emberi jogokkal kapcsolatos beszéd épített ugyan az érzelmi azonosulásra, ám csaknem kizárólag a sajnálaton és együttérzésen, vagy (a különböző diszkriminációs esetek leírásakor) a szégyenen keresztül. Több workshopon kiderült, hogy a jogvédő szervezeteket például aggasztja az, hogy kommunikációjukat alapvetően komorrá teszi a jogsérelmek túlsúlya a munkájukban.

Az előbbivel, az egyoldalú sajnálatkeltés hatásával kapcsolatban adatok is rendelkezésre állnak: Janky és munkatársai (2014) kutatása azt mutatta, hogy a mélyszegénység képei éppen a várttal ellentétes hatást érnek el – nem az együttérzést, hanem azt erősítik, hogy a szegénységet a közönség inkább jellemhibának tartsa. Azonosulni pedig eleve nehezebb egy olyan helyzettel, amibe kis eséllyel kerülünk: a diszkriminált cigány ember, vagy a menekült gyermek nem ilyen karakterek.

Összességében a többségi vélemény az volt, hogy *„nem az áldozat-aspektust kell erősíteni, hanem pozitívan, erőt, kreativitást kellene sugározni". „A kirekesztés az embe-*

GALÉRIA

rek érzelmi igényeire válaszol. Mi az a vonzerő, mi az a *charm, amit kínálni/adni tudunk helyette?"* – kérdezte egy roma kulturális aktivista.

A beszélgetések többsége során felmerült a pozitív szerepminták igénye. Ilyen szerepmintákat alapozhatna meg a szolidáris cselekvés maga – a beszélgetések idején még élénken élt a résztvevőkben a nyári menekülthullám idején megmozduló segítők emléke. Ez alapján úgy fogalmazhatnánk: a javaslatok szerint a segítők/szolidárisok/toleránsak szerepeltetése, modellé tétele az, ami a résztvevők szerint nagyobb elköteleződést válthat ki.

A pozitív szerepminták lehetővé teszik ugyanakkor annak a dilemmának a feloldását is, hogy miként lehetne egy alapvetően negatív jellegű (a megfosztás, diszkrimináció, kirekesztés) hangoltságot pozitív értékekkel megtölteni. A szociálpszichológia és a pszicholingvisztika jól ismeri a pozitív kommunikáció jelentőségét a viselkedésre és az attitűdökre. *„Van két farkas, az egyik a gyűlölet, a másik a szeretet, melyiket tápláljam?"* – elevenített fel egy parabolát egy elemző. Maga az antirasszista intézményrendszer is a negatív orientációra hangol: *„kutatásra is mindig, előítéletek kutatására van pénz, jó cselekedetek kutatására nem"* – mondta egy másik.

Több, kampány sikere bizonyítja, hogy a nevetségessé tevés hatékony eszköz lehet a kirekesztéssel szemben. Az irónia, humor lehetséges szerepéről speciális workshopot is szerveztünk képzőművészek, kreatívok bevonásával. Volt olyan, már a pártállami időkben is aktív résztvevő, aki szerint *„az az irónia, amit a mi nemzedékünk kitalált, ami a hatalmat, tekintélyt, államot szerette volna lebontani, ez végül túladagolásra került; bizo-*

nyos értelemben kiengedtük a szellemet a palackból. Azt a fajta szellemet sikerült kiengedni, ami válogatás nélkül minden tekintélyt, hatalmat megkérdőjelez; a másik megsemmisítését, megkérdőjelezését teszi céllá, amit moderálni kellene; elvesztek az értékek, és nem épültek újak". Szerinte a munkának „a normalitás visszaállításával" kellene kezdődnie: *„a* történetnek valahol az oktatásnál kell kezdődnie (...) a fiatalokat meg kellene tanítani az iróniára; ahogy nem tanult*ak meg szolidárisnak lenni, stb., az iróniát sem tanulták meg".* Mások kételkednek a humor szerepében az ellenséges érzületűek esetében: *„a humor csak arra lehet jó, hogy megakasztja kicsit a lemezjátszót."*

Nyelv, szavak és tabuk, stílus

A projekt nem azzal foglalkozott, hogy kiknek mit *nem* kellene mondaniuk, hanem azzal, hogy hogyan beszéljenek azok, akik a tolerancia és a szolidaritás szempontjait hangsúlyoznák. A politikai korrektség kérdése ennek ellenére rendre felmerült a beszélgetéseken. Egy újságíró szerint a politikai korrektség, és annak kritikája jól mutatják a problémákat, saját érvelésünk gyenge pontjait, és azt, hogy milyen magas labdákat ad az ellenfeleknek. A politikai korrektséggel szemben egy olyan ellenfogalom jött létre, amely persze ugyanolyan homályos és manipulatív: a *„nevén nevezni a dolgokat".* Többek szerint a politikai korrektség *„azért vált karikatúrává, mert szavakon lovagolt"*. Gyakran a nem rasszisták is rasszista kifejezéseket használnak, mert ezeket egyszerűen *„viszi a nyelv, viszi őket a kultúra"*. Ezért fontos lehet óvatosan bánni a széles körben elterjedt *„így nem beszélünk"* fordulatokkal – ezek azokat is előítéletessé tehetik, akik eredetileg nem azok. *„Tudom szidni a romákat, és dicsérni a cigányokat"* – foglalta össze egy költő.

A beszélgetéseken rendre felmerültek stílussal, hangoltsággal kapcsolatos kérdések is. Többen felvetették azt a dilemmát, hogy árnyalt, csillapító beszédre lenne szükség, ezzel szemben a médiában és más felületeken *„folyamatosan jelen van az erősmondás igénye"* – ahogy egy konzervatív újságíró fogalmazott. *„Az árnyalt beszéd lenne a fontos, de ma mindenki erőset akar mondani. Ebből kellene kikerülni"* – mondta egy másik újságíró.

Többen a jogvédő szereppel is azonosítják a harsány, erőteljes stílust: *„a jogvédő, megmondó, elváró szerep kelt negatív érzéseket, vált ki ellenállást. Menekültügyben is az ellenzők először a negatív véleményeket mondták, de könnyen elő lehetett hozni, hogy a gyerekeket ők is sajnálják, hoznak vizet stb."* – mondta egy keresztény csoport munkatársa.

Ahhoz, hogy a tolerancia nyelve újra *„menő legyen, a* pátoszt és *eredeti erkölcscsősz komorságot kellene levenni a diskurzusról"* – fogalmazott egy újságíró. Egy másik szerint *„a humanista pátoszt is érdemes lenne levenni. Az maximum a celebeknek áll jól"*.

Konklúzió helyett

A fentiekben vázlatosan összefoglalt kutatás inkább egy pillanatnyi helyzet leírására, további kutatások megalapozására, mintsem erős összefüggések elemzésére alkalmas. A markánsan egy irányba tartó vélemények azonban azt mutatták, hogy azoknak, akik civil szervezetek munkatársaiként, vagy akár pedagógusként szeretnének hozzájárulni egy kevésbé kirekesztő és kevésbé durva közbeszédhez, érdemes átgondolniuk eddigi

stratégiáikat. Ma még nem látható, hogy a közeljövőben egy, a mainál is durvább mindennapi viszonyokra kell-e számítanunk. Az azonban már ma is jól látható, hogy a kirekesztettség mértékének, a hatalmi viszonyoknak, a hatalomgyakorlás módjainak megváltoztatása nélkül nemigen várható változás. Sokfelől lehet ezt kezdeni, vannak, akik az emberi jogi értékek vonzóbbá tételére, mások új üzenetekre és témákra koncentrálnának, megint mások a fiatalabb generációkban a kétkedés kultúráját erősítenék. Az is jól látható azonban, hogy bármely irány több ponton sürgeti az eddigi, biztosnak hitt pozíciók átértékelését.

Felhasznált irodalom

Balibar, Etienne (1991): Is there a neo-racism? in: **Étienne** Balibar, Immanuel Wallerstein: Race, Nation, Class: Ambiguous Identities. Verso

Bernáth Gábor (2014): Harc a jelenlétért és a jelentésért. Médiakutató XV. évf., 3. sz. 101-114. o

Bernáth Gábor – Messing Vera (2011): Szélre tolva – Kutatási zárójelentés a roma közösségek többségi médiaképéről, 2011(http://www.amenca.hu/index.php?page=kutatas)

Janky és munkatársai (2014): Stigmatising the Poor Without Negative Images: Images of Extreme Poverty and the Formation of Welfare Attitudes. http://real.mtak.hu/15202/1/stigmatising_without_negative_socreson_revised2.pdf

Jeskó József – Tóth Zoltán – Bakó Judit (2012): A radikális jobboldal webes hálózatai. Politikatudományi Szemle 2012/1. pp. 81-105.

Jhally, Sut and Lewis, Justin (1992): Enlightened Racism: The Cosby Show, Audiences and the Myth of the American Dream. Boulder, CO)

Juhász Attila (2010): A „cigánybűnözés" mint az „igazság" szimbóluma AnBlokk4 (2010) pp 12-19

Lentin, Alana (2005): Replacing 'race', historicizing 'culture' in Multiculturalism. Patterns of Prejudice, Vol. 39, No. 4, pp. 379-396. http://www.academia.edu/279099/Replacing_Race_Historicizing_CultureIn_Multiculturalism letöltés: 2012-11-06

Paár Ádám (é.n): Meghasonlás? A politikai korrektség bírálata Nyugat-Európában. Méltányosság politikai elemző központ, http://docplayer.hu/2799189-Meghasonlas-a-politikai-korrektseg-biralata-nyugat-europaban.html utolsó letöltés: 2016.09.12.

Political Capital (2015): Politikai erőszak mérése. http://www.politicalcapital.hu/wp-content/uploads/PC_ISEC_political_violence_opinions_hun_web.pdf utolsó letöltés: 2016.09.02.

Political Capital (2016): A legnépszerűbb orosz összeesküvés-elméletek a magyar kormánypárti sajtóban. https://pcblog.atlatszo.hu/2016/07/13/a-legnepszerubb-orosz-osszeeskuves-elmeletek-a-magyar-kormanyparti-sajtoban/ utolsó letöltés: 2016.09.02.

Róna Dániel – Sőrés Anett (2012): A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok között? In Szabó Andrea (szerk.): Racionálisan lázadó hallgatók. Belvedere Meridionale, Szeged. http://aktivfiatalok.hu/wp-content/uploads/2013/06/Racionaliasn-lazado-hallgatok-_-BCE-Belvedere.pdf

GALÉRIA

Tallis, Benjamin (2016): Editorial: Livin gin Post-Truth: Power/Knowledge/Responsibility. HTTP://CEENEWPERSPECTIVES.IIR.CZ/2016/07/30/012016-EDITORIAL-LIVING-IN-POST-TRUTH-POWERKNOWLEDGERESPONSIBILITY/. utolsó letötés: 2016.09.03.

Váradi Luca (2011): Utánpótlás – Fölmérés a tizenévesek előítéletességéről. http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=24438

SZÉLRÓZSA

42 Fetzer Györgyi: Horvátországban élő cigányok/ romák helyzete

49 Óhidy Andrea, Natascha Hofmann: A németországi szintó és roma kisebbség helyzete az oktatási rendszerben

60 Siobhan Spencer: The road looks bleak for Gypsy and Traveller community in the UK

63 Sándor-Schmidt Barbara: Cigányok, romák Bulgáriában